

A csalfa — csal-fa.

Szerelmi csábítás képes kifejezésére mind a költői, mind a köznap nyelv a régi vadász- halász- madarász-nyelvnek azokat a szólásait alkalmazza, melyek eredetileg vadállatnak, „jó“-madárnak (t. i. ennivalónak) valamely megfogó készségbe való belesalogatására céloznak. Ilyenek: „horogra akad‘, „törbe ejt‘, „lépre csal‘, „behálóz‘, „kiveti rá a hálót‘, „hálójába kerít‘ — így „kerítő“ a magyar elnevezése a „leno“-nak.

Gismunda királyleánynak Gisquardussal esett gyászos szerelmének széphistóriája is, melyet Enyedi György szerzett és 1577-ben kiadott, később pedig más kiadók is megszerzettek, ékesgetve van a vadász- halász- madarász-életből vett szép, jegyzős igékkel.

Mind Gisquardusnak, az ifjú fő cancellariusnak, mind Gismundának, a hamar özvegyen maradt szép királyleánynak, szörnyű halálokat okozta Venus virágának együtt zaggatása. Okuljon hát minden az ő keserves károkon:

Óh, mely boldog az, ki más nyavalyáján
Szokott venni példát, nem maga kárán,
Sőt tanulni másnak nyomorúságán:
Ez végre nem jajgat ő bolondságán.

Régi példa, közbeszédben mondhatni,
Ezt hallottuk sokaktól énekelni:
Okos róka vetett tört elkerüli,
Mint az héja szokta horgot esűfolni.
(Vö. Varjas Béla kiad. 27. l.)¹⁾

Ez az 1577-i szöveg; az 1582-i kiadásban az utolsó sor erre van változtatva:

Tanólt héja az horgot is s ü v ö l t i.
(Vö. Varjas kiad. 27. l.)

Tudniillik valami csalétket tesznek ki horogra tűzve a héjának, de a tapasztaltabbja nem kapja be a húsért a horgot, ha-

¹⁾ Varjas kiadása szó és betű szerinti. Az 1577-i kiadásban »az horgot« a nyomtató vétke »horgot« helyett.

nem csak messziről csúfolja, azaz süvölti (=fütyüli) — ahogyan ma mondanák: fütyül rá.

Hogy Gismundára fordítsam a szót, ura halála után

Semmi vigasztalás nem fog szívében,
Nagy bánattal fogatkozott eszében;
Bolondságból lőn ilyen esküvésben:
Éltig soha nem menne házasságban.

Illyen esküvését atyja javallja,
Ifjúságnak lángját ő nem gondolja,²⁾
Asszony állhatatlan voltát nem tudja:
Fogadását ebben csak egy sem állja.

(Varias kiad. 31.)

Bizony, hiába fogadott Gismunda örökös tiszta özvegységet:

Igen hamar Gismunda megváltozék,
Mert idővel bánat megnyihitteték,
Fogadásra³⁾ mert ő nem emlékezék:
Az gyász alá szerelem beférkezék.

Lőn, hogy király urakat vendéglené,
Jobb kéz felől szép Gismundát ülteté,
Ellenébe Gisquardust helyhezteté;
Az kegyetlen Cupido azt örülé.

Isznak urak királlyal nagy örömben,
Ifjak főnek szerelemnek tűzében;
Nem szólhatnak ott egymással külenben:
Csak intéssel jelt adnak szerelemben.

— — — — —
Fogadását Gismunda nem állhatá,
Atyja előtt tött hütit nem javallá,
Özvegységét sokáig nem tarthatá:
Új szerelem tüze hütit felbontá.

Régtül fogván hallottuk köz példában:
Állhatatlan asszony fogadásában;
Hogy ki volna még az szép ifjúságban,
Nem kerüli léptét Venus ágyában.

— — — — —

2) Az 1577-i kiadásban hibásan: »gondola«.

3) Az 1577-i kiadásban hibásan: »Fogadására.«

Csuda szerelme gerjede asszonnak,
Mert Gisquardust már⁴⁾ kívánja magának,
Nincsen emlékezeti bánatjának,
Gyakorta int szemével ifjúnak.

(Varjas 32—33.)

Amint az 1582-i kiadás tódtítja:

Hogy férfitől asszonyember búcsúja:
Éh farkasnak mint báránytól elállta:
(Varjas 31.)

Pedig pogány bölcsek az szerelmet irgalmatlan istennek írják:

Sem gazdagot, sem szegényt az nem nézhet,
Hálójában valakiket keríthet.
(Varjas 34.)

Tudnivaló, hogy:

Irigy, állhatatlan szerelem dolga,
Mindeneket felfogat járásában:
Szép ifjakat szinte jobb vígságokban,
Törben akaszt, örömök jobb korában.
(Varjas 39.)

Az 1582-i kiadás szerint:

Törben akaszt, ejt nagy nyomorúságba.
(Varjas 39.)

Pedig Gismundának volt annyi esze, hogy a világ előtt igye-
kezett eltitkolni szerelmét:

Okos vala Gismunda ő dolgában:
Olly szép módja asszonynak szerelemben;
Okkal tudja magát tartani ebben:
Nem hirdeti szerelmét beszédében.

Magát ója oly igen hívségesen,
Hogy ne essék csácsogás beszédében;
Mert gyakorta ifjak vesznek ekképpen:
Önnen nyelvek hozza keserves törben.
(Varjas 35.)

4) Az első kiadásban ez a szó tévedésből nincs meg.

Ez az utolsó két sor az 1582-i átdolgozás szerint:

Mert gyakorta ifjak esnek olly törben:
Magok nyelve hozza farkasveremben.⁵⁾
(Varjas 35.)

Gismunda szép okossággal egy szép öreg „fuálló“-t (azaz tűz-élesztésre való, nyeles, kézi fújtatót) szerzett s abban küldte el titkos követétől a szerelemre csábító levelet.

Hűségesen az levél írva vala,
Az Gisquardust mely erre inti vala:
Személyével örömet vígadozna,
Kevés fáradságot erre ne szána.

(Varjas 36.)

Gisquardus azlán nem is szánta ebbéli fáradságát, bele is esett a keserves törbe, a farkasverembe, mert engedett az asszony halálhozó csábításának:

Igen örül ifjú az kívánságnak,
Nem mond ellent asszony akaratjának;
Bátrabb engedni ő bujaságának,
Hogynem kedvét szegnéje asszonyának.

(Varjas 36.)

Éjtszaka találkoznak egy barlangban:

Ez dologban hogy bátrabbak legyenek,
Írügyektül hogy meg ne láttassanak,
Kerültt törbe hogy bene akadjanak,
Sötét éjet magok között választák.

(Varjas 37.)

⁵⁾ Az 1582-i kiadásban hibásan így van: »Farkast veremben«. Ebben a »farkast«-ban a -t tárgyrag nyilvánvaló másoló- vagy sajtóhiba: 1.) értelmi okból, mert farkast a nyelve nem hozhatja úgy verembe, mint titkos szerelméről csácsogó ifjat a nyelve (a családékért béle hajtja a farkast s fogával kap érte); 2.) bizonyos az 1582-es szövegromlás nyelvtani okból is, mert hiszen a farkast nem magok nyelve, hanem maga nyelve hozná verembe, ha hozná. — A »magok nyelve« csak az előző sorban lévő többes számú »ifjak«-ra szólhat, nem az egyes számú »farkast«-ra. Hiszen az 1577-i kiadásban is a megfelelő helyen az van, hogy az »ifjak« vesznek el úgy, hogy »önnen nyelvek« hozza (őket, az ifjakat) »keserves törben«. Annak az 1577-i szövegsornak, hogy az ifjakat »önnen nyelvek hozza keserves törben«, tökéletesen megfelel az az 1582-i szövegsor, hogy: »magok nyelve hozza farkasveremben.« — N. B. az 1577-i szövegben »önnen« helyett sajtóhibából »Eonnem« van; ezt a sajtóhibát Varjas is kiigazítja (25. l.)

Az asszonynek pedig azt a vakmerő cselekedetét, hogy tilalmas szerelmi találkozóra hívó levelet csempésztet a legényhez, így okolja meg a széphistória:

Az szerelmet, higgyed, nehéz titkolni,
Kiváltképpen hol folyását kezdheti;
Ha járását okkal nem követheti,
Ál n a k s á g g a l is kész azt véghez vinni.

(Varjas 35.)

Igy van az első kiadásban; a másodikban meg emígy.

Az szerelmet, higgyed, nehéz titkolni,
Kiváltképpen hol folyását kezdheti;
Ha járását úttal⁶⁾ nem követheti,
C s a l f á v a l is de kész hozzákezdeni.

(Varjas 35.)

Sietek megjegyezni, hogy amit én így irok át: „Csal-fával“, az az eredetiben így van nyomtatva: „Czal faual (cz a cs hang jegye, mint ma is a lengyelben). A mi *csalfa* szavunknak ez a régen két külön szóra való bontása azt jelenti, hogy a XVI. századi szerzőnek, kiadónak, nyomtatónak a mi *csalfa* szavunk e helyen még összetett szó, a *csal* és *fa* összetétele, s nem melléknév, hanem főnév. Hogy főnév, ezt az is mutatja, hogy az 1582-i „Czal faual“ eszközhatározónak az 1577-es kiadásban „Álnaksaggal“ (álnoksággal) főnévi eszközhatározó felel meg. A „Czal faual“ (=csal-fával) olyan két szóul nyomtatott főnévi összetétel, mint ugyanabban a széphistóriában: „Férfi szoual“ (=férfi-szóval) Varj. 51, „Férfi Szüuel“ (=férfi-szüvel) 51, „Király nemből“ (=király-nemből) 54, „Szin nemesseg“ (=szin-nemesség) 57, „Madar hús“ (=madár-hús) 67, „Kotzka hanyástól“ (=kocka-hányástól) 69, „Cain betegség“ (=Kain-betegség) 72, „láb hegyyel“ (=láb-heggyel) 75.

Ha pedig a régi *csal-fa* olyan összetett szó, melynek utótagja a *fa*, akkor előtagjának annak a *csal* szónak kellett lennie, mely nyelvünkben nem csupán igéül, hanem egykor főnévül is élt. A régi magyar nyelvben nemesak az a szólás járta, hogy „tört vet“, „háló t vet“, hanem az is, hogy „csalt vet“ (nem szabad feledni, hogy a *vetni* eredeti jelentése nem „dobni“, „jacio“, „werfen“, hanem „hová helyezni“, „ponere“, „setzen“; vö. „fundamentomot vet“, „határt vet“, „szám-vetés“, „betű-vetés“ stb.)

Ha mármost a „csalt vet“-nek a „tört vet“- és a „háló t vet“-tel való párhuzamba illesztése után azt is meggondoljuk,

6) T. i. igaz úttal, törvényes úton.

hogy széphistóriánkban „csal-fával” a buja szerelmű asszony akar hozzájutni a kiszemelt ifjúhoz, kit végül is (hogy a széphistória stylusában szóljak) „hálóba kerít”, „törben akaszt”, „törben ejt” — akkor már gyaníthatjuk, hogy a *csal-fa* is a vadászok eszköze lehetett, mint a *háló* és a *tör*.

Ama széphistóriának amelyik versszakában olvashatjuk a „csal-fával” kezdeni hozzá’ szólást, ott az éppen előző versszakban olvashatjuk azt is, hogy sok ifjat az óvatlan szerelem „farkasverembe hoz” (1582-i kiad. 54-ik verssz.) Arra gondolhatunk tehát, hogy a *csal-fa* valami olyan *fa* lehetett, mely a vadat farkasverembe *csalta*.

De mivel csalhatja verembe a vadat egy *fa*? Avval, amivel csalogatja magához (hogy még mindig a széphistória stylusában maradjak) a vetett *tör* is a rókát, a *horog* is a héját, tudniillik a rátett csalétekkel.

De hát van-e olyan *farkasverem*, melyhez olyan *fa* is tartozik, melyen csalétek van elhelyezve?

Van. Pák Dienes „Vadászattudomány” című könyvében (II. Buda, 1829, 93. l.) a farkasfogásról, farkasveremről, ezeket írja: „A’ farkas-fogdozás nevezetes módja a’ farkas-verem is, mely mintegy két vagy másfél öl átmérőü mély, ‘s az oldalain fennálló palánkokkal kirakott gödörből áll. Ennek teteje vagy szája apró vesszőkkel, szalmával, mohhal, vagy falevéllal betakart billenékeny deszkával földszínt befedetik, a’ verem közepén kiálló pózna’ végén lévő kosárba vagy kerékre bárány, dúd, rucza, vagy malacz kötetik, ‘s a’ kihányt föld a’ lehetőségig elegyengettetik. A’ mint a’ közel tájékon kullogó éhes farkas a’ kitett állat’ lármáját meghallja, azonnal ott terem, a’ midőn magát a’ lekötözött ilyen állathoz már elég közel lenni gondolja, egy keveset lopózkodva hason mászik, a’ könnyeden fődött verembe zuhan ‘s megfogódik, onnét nyakába vetett láncz vagy kötél által akár elevenen akár agyonlöve kivenni, igen mulatságos lehet.”

Hogy a *csal-fa* eredetileg a vadfogó verem közepére beásott csalétkes *fa* neve volt, ezt az is bizonyítja, hogy ugyanazt a tárgyat a német vadásznyelv így nevezi: *Köderpfahl* (szó szerint: csalétek-cölöp). Ugyanis a (hogy így mondjam) *csal-fás* farkasvermet sok nép ismeri. Gunda Bélának „A magyar vadászat története” című kitünő (sajnos még meg nem jelent) műve szerint megvan az ilyen verem a finneknél (U. T. Sirelius: *Jagd und Fischerei in Finnland*, Berlin u. Leipzig, 1934. 58. l. — U. T. Sirelius: *Suomen kansanomaista kultuuria I*. Helsinki, 1919. 91. l.), az észteknél (Manninen, I.: *Die Sachkultur Estlands I*, Tartu, 1931. 46. l.), a letteknél (A. Bielenstein: *Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten II.*, Petrograd, 1918. S. 387), a litvánoknál (H. Vitauskas: *Gimtasai kraštas*,

1938., 241. l.). Vannak efféle oroszlánvermek Afrikában (l. Erich Keller: Verbreitung der Fallenjagd in Afrika. Zeitschr. f. Ethnologie 1936. S. 66.). Ilyen vadfogó vermet említ már Xenophon is (l. Griechische Prosaiker in neuen Übersetzungen S. 1525.).

Nem igaz „okkal“, nem igaz „úttal“, hanem „c s a l-f á v a l kezdeni hozzá“ a megszeretett legény megkapásához — olyan vadfogásból vett képe Gismunda és Gisquardus széphistóriájának, mint a szintén benne olvasható „h á l ó b a kerít“, „t ö r b e n akaszt“, „t ö r b e n ejt“, „f a r k a s v e r e m b e hoz“ (Varjas kiad. 35.).

Amint aztán a gazemberre azt mondjuk, hogy „n a g y a k a s z t ó f a“, úgy mondták rá a mást c s a l o g a t ó r a, m e g c s a l ó r a, v e r e m b e e j t ő r e, hogy *csalfa!* Ezt a jelentésváltozást igazolja az is, hogy a *csali* tájszónak is ez a két jelentése van: „csalétek“ és „csalfa“ (MTSz.).

Igy lett a *csal-fa* concret főnévből *csalfa* abstract melléknév. A *csal-fa* összetétel olyan, mint ez az összetétel: *csal-tojás*: „a fészek fenekén a végből hagyott tojás, hogy a tyúk onnan el ne kapjon“. (MTSz.) Melich Etymologiai Szótára három régibb magyarázatot is fölsorol. Egyik szerint a *csalfa* < „*csal-faj*“, másik szerint < „*csal + fej*“, harmadik szerint < *csalva*. Ha a *csalfa* titkának fejtegetésekor nem ügyelünk a széphistóriák stylustulajdonságaira és nem hívjuk segítségül a néprajzot, akkor az én mostani magyarázatom után, mely a sorban immár a negyedik, hátrán lehet magyarázatot ötödiket, hatodikat, hetediket is kitalálni erre a sok etymologust sötét verembe csalogató *csalfá*-ra.

Mészöly Gedeon.

Etymologie des ung. Wortes ‚csalfa‘: ‚trügerisch‘. Der Pfahl, der mit dem Köder in der Mitte der Wolfgrube steht, wird in der deutschen Jagdliteratur ‚Köderpfahl‘ genannt. ‚Csalfa‘ war ursprünglich ein ähnliches Compositum mit derselben Bedeutung (csal = ‚Locke‘ + fa = ‚Baum‘, ‚Holz‘, ‚Pfahl‘, ‚Pflock‘).